

УДК 94(430) «18/19»:368.042

Мельничук О.А. Страхування робітників від нещасних випадків в Німеччині наприкінці XIX – початку XX ст. // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 22. – Вінниця: ДКФ, 2014. – С.95-100.

О.А. Мельничук

СТРАХУВАННЯ РОБІТНИКІВ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ В НІМЕЧЧИНІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

В статті висвітлюється соціальний захист робітників у Німеччині наприкінці XIX – початку XX ст., що базувався на запровадженні загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків.

Ключові слова: нещасні випадки, промислові товариства, робітники, соціальний захист, соціальне страхування.

Мельничук О.А. СТРАХОВАНИЕ РАБОЧИХ ОТ НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ В ГЕРМАНИИ В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX В.

В статье освещается социальная защита рабочих в Германии в конце XIX - начале XX в., основана на внедрении общеобязательного государственного социального страхования от несчастных случаев.

Ключевые слова: несчастные случаи, промышленные общества, рабочие, социальная защита, социальное страхование.

Melnychuk O. A. INSURANCE WORKERS ACCIDENT IN GERMANY IN THE LATE XIX - EARLY XX V.

The article highlights the social security of workers in Germany in the late XIX - early XX century, Based on the introduction of compulsory state social insurance against accidents.

Keywords: accidents, industrial Society, work, social security, social insurance.

Ідея соціального захисту найманих працівників у своєму розвитку пройшла шлях від повного заперечення втручання держави у соціальну сферу (концепція держави-нічного сторожа) до принципу соціально відповідальної держави, втіленої в складних системах соціального захисту сучасних західноєвропейських країн. Рубіжним періодом становлення та формування «нового лібералізму» з його ідеєю соціально-політичної держави, покликаної забезпечити «загальне благо» всього народу, є кінець XIX – початок XX ст. Зростання чисельності робітничого класу в умовах активного розвитку капіталістичного виробництва та організація його в реальну політичну силу, здатну під впливом соціалістичних ідей представляти серйозну загрозу для правлячого режиму, змусили уряди передових західноєвропейських країн започаткувати соціальні реформи [1, с. 97].

Одним із перших, хто зумів побачити і зрозуміти небезпеку активізації соціал-демократичного руху та необхідність не лише репресіями, але й реальними соціальними реформами протидіяти їй, був рейхсканцлер Німецької імперії Отто фон Бісмарк. Започаткована з його ініціативи на початку 1880-х рр. «ера робітничого законодавства», передбачала прийняття рейхстагом, запропонованих імперським урядом, низки законодавчих актів, що запроваджували соціальне страхування найманих робітників та службовців у разі настання основних соціальних ризиків. Саме вони склали зміст державної моделі соціального захисту, яка у світовій практиці отримала назву «бісмаркської», і стала в подальшому зразком для основ соціального захисту в інших державах [2, с.69].

Метою означеної статті є намагання автора висвітлити процес становлення та розвитку, в межах запропонованих хронологічних рамок, страхування робітників від нещасних випадків на території Німеччини наприкінці XIX – початку XX ст.

Загалом, проблема теорії та практики соціального страхування від нещасних випадків у Німеччині в означений період не знайшла належного висвітлення в науковій літературі. В той же час, у працях Н. Вигдорчика [3-5], Б. Данського[6-7], Л. Зачинського[8], В. Яроцького [9], які на початку XX ст. вивчали досвід Німеччини з метою запровадження даного виду страхування в Російській імперії, подано загальну характеристику страхових інститутів у зарубіжних країнах. Безпосередньо страхуванню окремих видів соціальних ризиків у Німеччині досліджуваного періоду присвячені праці Є. Дементьєва [10], С. Литвинова-Фалинського [11], Ф. Маркузона [12], А.Мюллера [13], І. Озерова [14]. Серед сучасних публікацій варто відзначити: статті С. Матвеева, Г. Музиченка [15], в якій подано загальну характеристику соціальної політики Отто фон Бісмарка; В. Москаленка [1], в якій простежується еволюція ідеї соціального захисту робітників; Г. Татаренко [2], яка описує типи моделей соціального захисту у світовій практиці. Окремі аспекти проблеми окреслені в контексті історії робітничого руху в Німеччині у досліджуваній період [16].

Загальну характеристику соціальних реформ подано в навчальних підручниках та посібниках [17-19].

З теоретичної точки зору нещасні випадки не належать до категорії соціальних ризиків. До групи останніх доречніше було б віднести наслідки нещасних випадків: тимчасову (хвороба) та постійну (інвалідність) втрату працездатності, а також смерть. Однак, забезпечення робітників у разі настання нещасних випадків стало об'єктом законодавства значно раніше, ніж з'явилося державне соціальне страхування на випадок хвороби, інвалідності та смерті. До цих пір, робітники, що зазнали травматизму на виробництві, змушені були звертатися до судів із позовами про відшкодування збитків за травматизм в порядку цивільного законодавства. Якщо спочатку відповідальність роботодавців наступала лише за умови їх вини, то згодом у судовій практиці з'являється поняття професійного ризику. На основі цього нещасні випадки розглядалися вже як закономірне явище, притаманне для виробничої діяльності, що визначається певними кількісними характеристиками. Розповсюдження ідеї професійного ризику поставило на порядок денний необхідність обґрунтування у законодавстві принципу відповідальності підприємців за нещасні випадки із робітниками [4, с.162].

Першою на цей шлях стала Німеччина, в якій у 1871 р. був прийнятий закон «Про відповідальність підприємців за травматизм робітників». Однак і це не вирішувало проблеми, оскільки кожен окремо взятий підприємець виявився неплатоспроможним при фінансуванні чисельних ризиків, особливо це стосувалося власників невеликих підприємств. Таким чином, законодавча норма, сама по собі ще не гарантувала робітникам реалізації їх прав на винагороду. Встановлення колективної відповідальності роботодавців стало можливим лише через запровадження соціального страхування від нещасних випадків. На початковому етапі таке страхування мало добровільний характер і реалізовувалося через особливі товариства взаємного страхування або ж приватні товариства комерційного спрямування. За сплаченим роботодавцем річний внесок на кожного робітника, страхові товариства брали на себе ризик,

пов'язаний із сплатою робітникам винагороди у разі настання травматизму. Однак добровільний характер страхування справляв певний ефект лише на великих підприємствах, дрібні ж – потребували втручання держави. В таких умовах в урядових колах Німеччини визріла думка про запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків [4, с.164]. Проект відповідного закону був внесений до рейхстагу Отто фон Бісмарком ще у 1880 р., однак при розгляді восени 1881 р. він потерпів поразку. Належну підтримку у законодавчому органі закон здобув лише 5 червня 1884 р. і вступив в дію з 1 жовтня 1885 р. [19, с.62.] Після внесення відповідних змін та доповнень він діяв в остаточній редакції 1900 р. [3, с 15].

Примітно, що окрім промисловості закон поширював свою дію на сільське господарство, лісництво та судноплавство. В той же час, дрібні промисли – ремісництво та торгівля – страхуванню не підлягали. При цьому страхування поширювалося на найманих працівників, річний зарібок яких не перевищував 3000 (згодом – 2000) марок. Станом на 1909 р. в Німеччині від нещасних випадків було застраховано 23,7 млн. осіб, що складало 37% від загальної чисельності населення (страхування від хвороби на цей час охоплювало 21% населення) [4, с.165].

Організація страхування від нещасних випадків в Німеччині здійснювалася за принципом централізації – шляхом організації великих спілок підприємців за галузевою ознакою. Такі спілки отримали назву «промислових товариств» (Berufsgenossenschaften). В сільському господарстві та лісництві спілки створювалися за територіальним принципом в межах адміністративних округів. В середньому, на кожне із 114 товариств, що існували в Німеччині на 1909 р. припадало біля 208 тис. застрахованих, в деяких – кількість застрахованих сягала 1,3 млн. осіб [10, с.54].

Оскільки страхування здійснювалося виключно на кошти підприємців, лише вони входили до складу страхових товариств, отримавши широкі повноваження щодо формування статутних документів. Організація роботи промислових товариств здійснювалася через правління та загальні збори.

Найманим робітникам надавалося право голосу лише при обговоренні заходів попередження нещасних випадків, які не могли бути реалізовані без їх безпосередньої участі. Органами нагляду за страхуванням від нещасних випадків були третейські суди та Імперське страхове бюро. Якщо третейські суди розглядали спори між промисловими товариствами та застрахованими з приводу виплати винагороди, то Імперське бюро зосереджувало в собі функції з нагляду за організаційною діяльністю товариств (затвердження статутів та звітів; ревізія діловодства; проведення виборів). Крім того Імперське страхове бюро було найвищою інстанцією з вирішення спорів у сфері страхування.

До складу третейського суду входили: призначений урядом голова та чотири виборних члени (по два від робітників та підприємців). Компетенція суду поширювалася в межах відповідного округу. Загалом, на 1909 р. в Німеччині діяло 124 третейських суди. Імперське страхове бюро складалося із призначеного імператором голови та декількох постійних членів, кількість яких з часом збільшується. Так, у 1909 р. до складу бюро входили 2 директори, 22 голови окремих палат (Senatsvorsitzenden) та 39 незмінних членів. Крім того, союзна рада отримала право обирати для участі у бюро 6 своїх членів. В роботі бюро брали участь також 264 виборних членів – представників від робітників та промисловців у рівних пропорціях. Насамкінець, до бюро відряджали також державних чиновників різних відомств [12, с.35-36].

Основним призначенням страхування від нещасних випадків було відшкодування матеріальних втрат, обумовлених зниженням працездатності потерпілого. Однак відшкодування таких втрат здійснювалося не в повному обсязі. Так, робітник, що постраждав від нещасного випадку і повністю втратив працездатність, міг претендувати на пенсію, що не перевищувала 2/3 його заробітку. Така пенсія отримала назву «повної», оскільки часткова втрата працездатності зменшувала пропорційно і розмір майбутньої пенсії. Повна пенсія могла бути підвищена до розмірів середнього заробітку у разі, коли потерпілий для задоволення своїх природних потреб не міг обійтися без сторонньої допомоги та здобути собі засоби для існування. За нормою закону

повна пенсія передбачалася також для тих постраждалих, які через незалежні від них причини не могли підшукати собі підходящу роботу. Однак, остання, за висловом А. Мюлера носила переважно декоративний характер [13, с.149].

У разі настання смерті робітника через нещасний випадок, члени сім'ї отримували право на пенсію, що складала не більше 60% його річного заробітку. При цьому жінка отримувала пенсію до наступного шлюбу, а діти – до настання 15-річного віку. На поховання померлого видавалася допомога у розмірі 20-ти кратного заробітку. Часткові пенсії, що не перевищували 15% повної пенсії могли бути за згодою із потерпілим замінені виплатою одноразової грошової суми [4, с.169].

Незважаючи на те, що фінансування витрат за законом покладалося виключно на підприємців через сплату ними страхових внесків, законодавець все-таки зумів перекласти частину відповідальності і на самих робітників. Це було відображено в нормі, за якою лікування та забезпечення потерпілих упродовж 13 тижнів після нещасного випадку (вичікувальний період) покладалося на лікарняні каси, бюджет яких на 2/3 складався із внесків робітників. Так, за період з 1886 до 1895 р. лікарняними касами Німеччини було витрачено на обслуговування потерпілих від нещасних випадків 12% від усіх витрат промислових товариств [10, с.6].

Для лікування потерпілих, як під час вичікувального періоду, так і після його завершення, промислові підприємства створювали власні лікувальні установи або ж укладали угоди із власниками приватних клінік чи з органами громадського самоврядування. Всі установи, що лікували потерпілих, знаходилися під наглядом Імперського страхового бюро і підлягали періодичним ревізіям. При поміщенні потерпілого в лікарню його родичам виплачувалася допомога в тому розмірі, яку б вони отримували б у випадку його смерті. Вид та розмір пенсії для потерпілого встановлювався після завершення лікування та визначення ступеня втрати працездатності. Якщо лікування продовжувалося більше 13 тижнів, промислове товариство встановлювало тимчасову пенсію, яка згодом була замінена на постійну. Зміни

у стані здоров'я потерпілого слугували підставою для переоформлення пенсії. Протягом перших п'яти років після настання нещасного випадку право на зміну пенсії належало промислому товариству, згодом – лише третейським судам [11, с.198]. Якщо були підстави вважати, що лікування може суттєво покращити стан здоров'я потерпілого, промислові товариства отримували право поміщати таких хворих у лікарні чи спеціальні лікувальні заклади, що нерідко було приводом для зловживань з їх боку. Недаремно лікувальні установи промислових підприємств в народі отримали назву «вичавлювачів пенсій» (Rentenguetscher) [4, с.187].

Невід'ємною складовою страхування була лікарська експертиза нещасних випадків. За 25 років функціонування медична наука в Німеччині здійснила значний прогрес у справі вивчення травматичних хвороб. Під впливом нового страхового інституту травматичні хвороби, розпорошені раніше по різних відділах медицини, стали поступово групуватися в особливу галузь медичної науки. В той же час практична діяльність лікарів із експертизи каліцтва, що потребувала окрім медичних, також юридичних, соціальних та технічних знань внесла в нову галузь науки і свій зміст. Таким чином поступово сформувався своєрідний відділ прикладної медицини із змішаним науково-медичним та юридично-суспільним змістом близький до судової медицини. Ця нова галузь отримала назву «Вчення про нещасні випадки», «Травматологія» [5, с.18].

Окрім виплати компенсацій потерпілим, іншою функцією промислових товариств було проведення роботи із попередження нещасних випадків. Зокрема, закон надавав товариствам право видачі обов'язкових постанов, що поширювали свою дію як на окремі галузі виробництва, так і на окремі підприємства. Невиконання обов'язкових приписів з боку підприємців тягнуло за собою накладення штрафу у розмірі до 1000 марок або ж було підставою для збільшення розмірів страхових внесків. Спостереження за виконанням обов'язкових постанов покладалося на особливий штат інспекторів, що проводили перевірки безпосередньо на підприємствах. Так, приміром, на 1908 р. у складі 62 фабрично-заводських промислових товариств працювали 332

інспектори, а 48 сільськогосподарських товариств мали у своєму розпорядженні 37 інспекторів. До того ж за виконанням постанов стежили й урядові фабричні інспектори [8, с.56].

З метою попередження нещасних випадків промислові товариства проводили значну роботу по боротьбі із алкоголізмом робітників. Окрім заборони прийняття на роботу злісних алкоголіків, товариства організовували заходи просвітницького та благодійного характеру: читання лекцій; розповсюдження брошур, що розкривали небезпеку алкоголізму; забезпечення робітників під час роботи безалкогольними напоями. Окремі фабриканти таким чином досягли на своїх підприємствах суттєвого зменшення вживання пива та горілки. Для зменшення небезпечності виробництв, промислові товариства, шляхом проведення конкурсів та надання премій, заохочували будь-які винаходи у цій сфері [4, с.175].

Як відзначалося вище, фінансову основу діяльності промислових товариств складали страхові внески. В кінці кожного звітнього року проводився облік здійснених витрат, а весь залишок розподілявся між окремими учасниками промислових товариств. При розподілі бралися до уваги: розмір фонду заробітної плати, а також ступінь небезпеки окремих виробництв. Останній фактор визначався на основі статистичних даних щодо суми виплачених пенсій за визначений період часу. Співвідношення суми пенсій до суми виплаченої заробітної плати визначало клас небезпеки певного виробництва. Так, у 1898 р. найвищий клас небезпеки мали підприємства гужової і борошномельної промисловості, судноплавства. Зокрема, підприємства гужової промисловості платили по 26 марок на кожні 1000 марок заробітної плати, в той час як тютюнові фабрики - 1,26 марки [14, с.11].

Розкриваючи практику соціального страхування від нещасних випадків в Німеччині, перш за все хотілося б звернути увагу на динаміку охоплення даним видом страхування найманих робітників. Якщо у 1885 р. страхуванню підлягали лише 3 млн. робітників, то в 1889 р. – вже 13,4 млн.; в 1901 р. – 17,4 млн.; 1909 р. – 23,7 млн. [4, с.176]; 1911 р. – 24,5 млн. [17, с.88]. Ще швидшими

темпами зростали обсяги витрат промислових товариств: 1886 р. – 1,9 млн.; 1889 р. – 14,5 млн.; 1895 р. – 50,1 млн.; 1900 р. – 87,3 млн.; 1906 р. – 142,4 млн.; 1909 р. – 162,2 млн. марок [12, с.42]. Основною причиною зростання витрат було прогресивне зростання кількості потерпілих від нещасних випадків: 1886 р. – 100 тис.; 1889 р. – 174 тис.; 1895 р. – 310 тис.; 1900 р. – 493 тис.; 1909 р. – 653 тис. [5, с.143]. Така статистика, на думку економістів, була обумовлена: розширенням обсягу застрахованих; покращенням реєстрації нещасних випадків; прогресуючою заміною ручної праці машинами.

Статистика нещасних випадків в Німеччині у 1886-1909 рр.

(у розрахунку на 100 потерпілих) [4, с.177].

Роки	Наслідки нещасних випадків			
	смерть	повна інвалідність	часткова інвалідність	тимчасова втрата працездатності
1886 р.	26,83	4,64	38,84	29,69
1889 р.	17,54	3,31	49,82	29,33
1894 р.	9,53	2,00	50,67	37,80
1898 р.	8,15	1,16	49,33	41,36
1909 р.	8,19	0,86	36,67	54,28

Подана вище таблиця, відображаючи наслідки нещасних випадків, що сталися із застрахованими працівниками на виробництві, яскраво засвідчує поступове зменшення кількості нещасних випадків, що призвели до смерті та повної втрати працездатності. Головною причиною, на наш погляд, було запровадження страхування від нещасних випадків, внаслідок чого не лише роботодавці були зацікавлені в забезпеченні здорових умов праці найманих працівників, але й останні стали більш уважніше ставитися до власного здоров'я. Крім того, немаловажну роль відіграло покращення якості лікування потерпілих.

Діяльність третейських судів та Імперського страхового бюро в Німеччині визначалися наступними показниками. В 1909 р. до розгляду в третейських судах поступило 115 667 справ, з них: 76 352 – з боку застрахованих та 39 315 – від промислових товариств. Головним предметом скарг робітників була відмова в призначенні пенсії або її низький розмір. В

загальному, із кожних 100 постанов промислових товариств, 18 – були опротестовані перед третейськими судами. Справи порушені промисловими товариствами переважно стосувалися перегляду розмірів пенсії після проходження п'ятирічного терміну. Нерідко, незадоволені рішеннями третейських судів, заявники зверталися до Імперського страхового бюро. Так, в 1909 р. було опротестовано 27,74% таких рішень, з них: 21,58% протестів надійшло від робітників та 6,16% - від промислових товариств. Загальна кількість протестів, що надійшла упродовж 1909 р. до вищої апеляційної інстанції становила 25 234 [13, с.185].

Отже, інститут соціального страхування, запроваджений в Німеччині наприкінці XIX – початку XX ст. був покладений в основу системи соціального захисту найманих робітників та службовців. Страхування робітників від нещасних випадків здійснювалося виключно за кошти роботодавців, шляхом відрахування страхових внесків, розміри яких залежали від класу небезпечності виробництва. Спеціально створені страхові органи – промислові товариства - виплачували потерпілим грошові компенсації, а також проводили профілактичну роботу із запобігання нещасним випадкам.

Предметом для подальших наукових розвідок у цій сфері є вивчення еволюції соціального захисту робітників і службовців у 20 - 30-х рр. XX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Москаленко В.В. Еволюція ідеї соціального захисту в останній чверті XIX – 30-х рр. XX століть / В.В. Москаленко // Исторична наука: проблеми розвитку. Матеріали Міжнародної наукової конференції 17-18 травня 2002 р. – Луганськ: СЛУ, 2002. – 212 с;
2. Татаренко Г. Моделі соціального страхування в контексті історії / Г. Татаренко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 69-72;
3. Вигдорчик Н.А. Социальное страхование / Н.А. Вигдорчик. – СПб.: Муравей, 1917. – 31 с;
4. Вигдорчик Н.А. Социальное страхование. Систематическое изложение истории, организации и практики всех форм социального страхования / Н.А. Вигдорчик. – СПб.: Практическая медицина, 1912. – 295 с;
5. Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. Вып.5. Страхование от несчастных случаев и травматологическая экспертиза / Н.А. Вигдорчик. – М.: Вопросы труда, 1925. – 183 с;
6. Данский Б.Г. Соцстрах за границей / Б.Г. Данский. – М.: Вопросы труда, 1927. – 46 с;
7. Данский Б.Г. Страхование рабочих в России и на Западе. Т.1. Вып. 3. Организация больничной кассы / Б.Г. Данский. – СПб.: Прибой, 1914. – 206 с;
8. Зачинский Л. Страхование рабочих на Западе / Л. Зачинский. – СПб.: Молот, 1906. – 79 с;
9. Яроцкий В. Страхование рабочих в связи с ответственностью предпринимателей / В. Яроцкий. – СПб.: «Труд», 1895. – Т.1. – С.1-496; Т.2. – С. 497-1115;
10. Дементьев Е.М. Свод германских законов по страхованию рабочих / Е.М. Дементьев. – СПб.: «Труд», 1912. – 134 с;

11. Литвинов-Фалинский С.П. Организация и практика страхования рабочих в Германии и условия возможного обеспечения рабочих в России / С.П. Литвинов-Фалинский. – Спб, 1903. – 275 с;
12. Маркузон Ф.Д. Организация и деятельность страховых касс в Германии / Ф.Д. Маркузон. – М.: Вопросы труда, 1923. – 46 с;
13. Мюллер А. Рабочие секретариаты и государственный строй в Германии / А. Мюллер. – Спб.: Изд. С. Скирмунта, 1907. – 201 с;
14. Озеров И.Х. Страхование трудящихся в Германии / И.Х. Озеров. – М.: Тип. Н.Н. Булгакова, 1906. – 16 с;
15. Матвеев С.О. Соціальна політика Отто фон Бісмарка і сучасність / С.О. Матвеев, Г.В. Музиченко // Український історичний журнал. – 2008. – №6. – С. 134-149;
16. Галкин И.С. Рабочее движение в Германии 1871-1914 годов. – Лекции / И.С. Галкин. – М.: Госполитиздат, 1957. – 84 с;
17. Гончар Б.М. Нова історія країн Європи та США (1870-1918): Підручник / Б.М. Гончар, Н.Д. Городня. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2008. – 416 с;
18. История Германии : учебное пособие : в 3 тт. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. –Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века. – М.: КДУ, 2008. – 672 с;
19. Günter Nauman. Deutsche Geschichte 1806 bis heute / Günter Nauman. – Wiesbaden: marixverlag, 2010. – 256 s.